

Bertha Zoltán

Magyarság, irodalom, patakiság

Évezredforduló, Jézus születésének kétezredik, a keresztény magyar államiság celebrált kezdetének ezredik évfordulója: többszörös alkalom az ünneplésre, a számvetésre, a lelki elmélyülésre. Mert nemzetünk történelmi útjának ez az időbeli emelkedője egyszerre kínálhat rátekintést elidegeníthetetlen reménységek és keserű sorstapasztatatok nagy távlataira. A kollektív megmaradás és a minőségi szellemi-kulturális teljesítmény mindenkor erőt adó hatalmas perspektíváit élesen keresztezi a nyolcvan éves Trianon, és a magyar szétszórás látványa, élménye, tudata. Múlt, jelen és jövő horizontján továbbra is azok a végső igazságok sugározzák a szellem és a nemzet jelzőfényeit, amelyeket legkiválóbbjaink éppen az időiségtől függetlenül, a mélységet a magassággal, s a magasságot a mélységgel összekötő dimenziókban állítottak föl. Örök és meghaladhatatlan jelenné lényegülve, mert transzcendentális érvényességet – s így a mindenkori eszmélkedést, erkölcsi felelősséget és feladatvállalást meghatározó jelentőséget – hordozva igazítják érzelmeinket és elménket elévülhetetlen himnuszos fohászaink, hitvalló imáink és könyörgéseink, öntépő sirámaink és bűnvallásaink – szakrális népi imádságainktól a Zrínyi-, Kölcsey-, Vörösmarty-, Petőfi-, Ady-féle sóhajokig és kiáltásokig. A múltat s jövődőt megbűnhődött nép áldáskérése a történelmi megszenvedettség okán és jogán hangozhat fel, a balsors kínjai közül száll a száanalomért méltósággal esedező panasz-óda a ke-

gyelem és a megváltás szuverén Urához. Védelem, végső és abszolút menedék csak ez a spirituális összeköttetés lehet: a szétszakított nemzet a megőrzött önazonosság erkölcsi-történelmi immanenciájában és az emberminőség eredeti és eszkatologikus irányú transzcendenciájában építheti fel magát; hazáját a mélyben és a magasban (ahogyan ezt Illyés Gyula nyomán az erdélyi Szócs Géza és Tökés László is definiálta). S így múlhatatlan aktualitása marad a folyamatos önvizsgálatnak és morális önnemesítésnek-öntökéletesítésnek, a lét és nemlét peremére taszító-sodró egzisztenciális bizonytalanságot és gondot feloldó (vagy legalább enyhítő), közösség- és hitmegtartó szimbolikus templomemelésnek: a feladatteljesítésnek a szétszóródás után, mivelhogy "a szétszóródás előtt" – Ady szerint – "még a Templomot se építettük föl". A helyzetadatunkat, identitásunkat, önmagunkat elvesztítő tékozlás azonban nem elsősorban történelmi, hanem mintegy történelem fölötti, metafizikai bűn és botrány; amiképpen az önmegbecsülő, öntisztító megigazulás is egyetemes igénynek és törvénynek való megfelelés – hiszen (ugyancsak Ady szavával) "a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára". S ennek alapfeltétele a közösségi önismeret – a történelmi emlékezet és a reflexív veszélytudat – összetettsége, az értéktelített sorsvállalás természetes, genuin éthosza, a gyötrelmesen felelős szembenézés azzal a létszituációval, melyben "aki nem volt

még magyar, nem tudja, mi a fájdalom” (Dsidá Jenő: *Psalmus Hungaricus*), hogy menthető legyen a nemzeti életfolytonosság összes minőségértartalma, „ahogy lehet”, nem hagyva „a templomot s az iskolát” (Reményik Sándor). A „magyar zsolttár” rendületlenül az összefogás erkölcsiségének gyakorlására, az összetartozás-érzet és az össznemzeti szolidaritás erősítésére, a nyelvi-kulturális nemzeti integritás, eszmei és civilizatorikus nemzetegység perfekcionista új-játeremtésére szólít fel. Az újraformált egység-tudat követelményét így fogalmazza meg a sárospataki, kolozsvári és debreceni teológiai tanár, erdélyi író és református püspök Makkai Sándor: „nem nyugodhatunk abba bele soha, hogy az összetört nagy tükör üvegcserepei más napot sugározzanak vissza, s hogy a nemzet Génuszának arcát akármelyik is torzképben tükrözze. Minden nehézség dacára, *innen és túl*, azon kell fáradozzunk, hogy szellemi egységünk épen maradjon, s ha új vonások tűnnek fel benne, az ne idegenséget és elszakadást, hanem gazdagodást jelentsen mindenik rész számára”. A lélekben, szellemben, nyelvi, erkölcsi, művészeti, tudományos kultúrában összeépülő nemzet pedig megállhat, megvetheti lábát az időben, s nem hull ki – ismét Adyval szólva – az „Idő rostájá”-n. Ezt nyomatékosítja Sütő András is egyik esszéjében, amelyben új, jelképesen fénylő értelemmel gazdagítja csodaszarvas-legendánk képzetkörét: utalva arra, hogy ez a csodaszarvas ma a nemzeti összefogást és a magyar egyetértést, a lényegben, a sorskérdésekben és a sorsválaszokban való lelkesítő megegyezést is szimbolizálhatja, s hogy olyan yira kívánt fennmaradásunknak talán ez a létügyeinket érintő érdekazonosság a legfőbb feltétele.

A magyarság irodalma, a huszadik század fejleményeinek és kihívásainak szemszögéből is igazolhatóan, elsősorban továbbra is a nemzeti közösség, a nyelv, a gondolkodás alapvető létformáival összefüggő jelentésmélységeket tárja fel. Mert ha közhelyszerűnek vélhető is, döntő sorsmeghatározó valóság és tény, állandó szembesülésre kötelező jelenség, hogy újabb kori irodalmunk az ősiségben és a régi-ségben kifejlődött teljességigénnyel kapcsolódik e nép folyamatos élethalálharcához, azonosság-megtartó küzdelmeihez, társadalmi és erkölcsi emelkedésvágyához. A teljességhez hozzátartozik a megélt és átlátott személyes és kollektív létélmények sokasága, a minderre reflektáló egyéni és közös lelkiismeret, a lélek érzelmi és értelmi univerzumát megszólaltató hang sokrétűsége, de ugyanúgy a megalkotott önálló, öntörvényű szellemi értékszféra: a művészet szuverén világegésze is. Az irodalmi mű érvényessége így tehát nem vezethető le mechanikusan az általa ábrázolt vagy kifejezett külső realitás fogalmaiból, viszont a megjelenített sorsvalóság terjedelme vagy jellege sem csökkentheti az üzenet hitelességét. Vagyis: a magyar „sorsirodalomnak” – e hagyományhűségében különleges karaktererősségű irodalomtípus eredendő és evidens művészetiségének – éppen nem tehertétele, hanem inkább értéknövelő sajátossága az emberi, etnikai és nemzeti megmaradás, a veszélyeztetett közösségi egzisztencia alapkérdéseire utaló jelentésvonatkozások bősége.

Az Adytól, Móricztól Nagy Lászlóig, Sütő Andrásig és tovább, Németh Lászlón, József Attilán, Illyésen, vagy Tamásin és Sinkán át ívelő látásmódban és expresszivitásban a sors-problémák úgy emelkednek a mindenség

igézetétől fénylő artisztikum közegébe, hogy a művi átképzelés folyamatában, a teremtett jelképek és látomások övezetében éppen a felszín mögötti lényegüket, valódi tartalmukat mutatják meg; az esztétikumként ható – s ezáltal mégis különös reményt vagy vigaszt is sugalló – egyetemes létezésvízió deríti föl és értelmezi őket. Ady kijelentése arról, hogy “a fajok cirkuszában” “Húsvétlan a magyarság / S írni, tenni / Mégis üznek nagy parancsok”, vagy hogy “Mi voltunk a földnek bolondja, / Elhasznált, szegény magyarok”: borzongatóbb igazságokat demonstrál a magyarság megváltás nélküli szenvedéstörténetéről, mint bármiféle puszta történelmi adat vagy pillanatnyi politikai esélylatolgatás. S ez olyanfajta prófétizmus, olyan szintetikus szemléletmód, amely a legszorosabb rokonságban áll a sámánisztikus-mitikus őstudást hordozó archaikus magatartás lényegével, s voltaképpen az igazán autentikusan folytatódó megnyilatkozása annak. Elsősorban abban az értelemben, hogy a gondolat és az érzés, a lírai és a drámai érzületnyilvánítás, a bölcselet és a sejtelem, a látvány és a titok, az egyedi és az elvont, a konkrét-emberi és a kozmikus-természetfölötti, az esztétikai és az etikai, a spirituális és a használati érték, a felismerő, a tanító, a gyógyító, a felhívó (és megannyi más) funkció itt is lenyűgözően szerves és szétválaszthatatlan egységben lélegzik – mint az ő- és a népművészetek komplexitásában. Századunk halhatatlan remekei még mind ennek az őseredeti összetettségnek a jegyében születtek, benne gyökerézvén ebben az időtlen-örök lelki készletüket hullámoztató ihlet-mélyáramban. Le-

hetséges (és féltő is) azonban, hogy mindez utoljára volt elmondható egy századnyi korszakról. Már ma szembesülni kell – az irodalmi kultúra, az organikus szellemi műveltség, általában a humán tudományok térvészével, visszaszorulásával és szerepszugorodásával párhuzamosan – az érték-típus-összegeződések ellehetetlenülésével, a különféle minőség-összefonódások szétzilálódásával, szétesésével: a kozmikusnak elvész az egzisztenciális jelentése, a morális tartalom funkcionalitása megszűnik, a használati célérték bármiféle esztétikai véltetlet nélkülözni kezd és így tovább. Olyan társadalmi-civilizációs környezetben, ahol a materiális érdekeltség globalizációja az autonóm értékeszmék és lelki ideálok rovására zajlik, s azok visszavonhatatlan elszüllyesztésével fenyeget.

Bekövetkezhet az, ami (Tamási Áron szavaival) az “egészséges és termékeny világnézet” örök tényezői – “az Isten, a természet és a társadalom” – közötti harmónia felbomlásához, végzetes széttöréséhez vezet: az Isten és a természet kiűzése “lelki világunk képéből”. Ezzel az anyagelvűséggel szemben – s persze a magyar élet utóbbi sorvasztó megrázkódtatásaival: a vesztett világháborúk, a különböző diktatúrák, a levert vagy eltérített forradalmak és szabadságharcok, a katasztrofális országcsonkolások, szétdarabolások, a biológiai, nyelvi, tudati felmorzsolódások, a közösségi erózió pusztító tragédiáival szemközt – építi fel mintegy ellen-világként a huszadik századi nagy magyar irodalom a szellem abszolút értékboltozatát. Csak példaként: Tamási Áron a lírai elbeszélés mitoló-

giáját, Weöres Sándor a mágikus lírai-bölcseleti költészet mitológiáját, Hamvas Béla a lírai-filozofikus esszé mitológiáját. Általuk valóban a "szférák zenéje" szól, mint ahogy oly sokaknál; s a magyar nyelv mágiája éled – Babbitstól, Kosztolányitól Dsida Jenőn át Szilágyi Domokosig, és Szöcs Gézáig, Kovács András Ferencig.

A magyarság fizikai-élettani hanyatlása, etnikai térvesztése a Kárpát-medencében, általános arányokban vett öntudatcsökkenése kétségtelen tény. A szórványok és peremvidékek anyanyelvi összezsugorodása, az elvándorlás, hagyományos magyar nyelvetterületek rohamos "elcsángósodása", a nemzetegység érzelmi megalapozottságának és támogatottságának az elcsökevényesedése vitathatatlanul előrehaladott folyamat. Az egyetemes eszményeket, szabadságértékeket, kulturális ideálokat hordozó létalapok pusztta megtartása emelkedett immár vágyott céllá, a természetes távolodott kétségbeesetten elérendővé. A nyelvhalál és a nemzethalál romantikus vétetésű látomása ma talán közelebb került a nyers realitás összefüggéseihez, mint lázas történelmi lélekzaklatásainak idején. Az azelőtt pedig még vigaszt kínáló szintén klasszikus, romantikus eszme, hogy "nyelvében él a nemzet": a "vannak vidékek", hol "nyelvében már nem él, csak pusztul a nemzet" hitelen keserű lírai megállapításaiá alakul át (az erdélyi Kányádi Sándor és Sütő András végzetsejtő szavait idézve és kombinálva). Ebben a helyzetben fölöttébb veszedelmes hirdetni vagy elfogadni, hogy nem a nyelv, az irodalom, a nemzeti identitás, a közösségi morál és kultúra, az oktatás, a

szellemi tradíció, a vallás, a hit etikája számít, hanem a gazdaság, a fogyasztói szükséglet, a konzumszokás-rendszer, az üzleti mennyiségevel, az anyagmindenség piaca csupán. Ha az uralkodó közszellem (és részben irodalmi közízlés) nem bírál, hanem használni vagy kihasználni akarja a válság adottságait, akkor lényegében belesimul az érdektelenségre települő társadalmi és politikai uralmi formákba. Behódolni látszik a kurrens hatalmi rendnek, és ezzel sok száz év óta először elhárítja magától a magyar irodalom sorsérzékeny lelki- és önismeret-ébresztő hivatását, autentikus protestáló örökségét. Ez a fajta irodalom és nyelviség, mely inkább elfogadja, sőt törvényesíti egy nemzetközömbös közfelfogás üzeneteit, mint a történelmi múlt megszentelt imperatívuszait: tulajdonképpen függetlenségét, transzcendens minőségét és sugárzását veszíti el. Divatos szemléletmódok hirdetik a képviselési, erkölcsorientáló, sorsmagyarázó meggyőződés (vagy "moralizálás") – bizonyos szempontokból tényleges – idejétmúltságának elméletét, a sorslátomásos beállítódás lebontásának szükségességét. Alighanem az irodalom, az írócsoportok zöme volt az az egyedüli szellemi övezet, amely (főként az elmúlt évtizedben) tudatos önlefozozással, funkció- és szerepcsökentéssel törekedett valós vagy vélt társadalmi rangjáról lemondani. Az irodalom morális befolyásoló képessége – mondhatni – radikálisan megszűnt, a művészetek szellemi realitásában konstituálódó érték-eszmék hatása kihunyini látszik. Most már természetesen nem a bekövetkezett mozgásfolyamatok illuzórikus visszaforgatásá-

ról lehet szó; legfeljebb olyasféle önértékről, amely versenyre kél valóban kiváltságossá (egyszerre politikafüggővé és politikadiktálóvá) lett (ál)értelmiségi, társadalmi, gazdasági vezető rétegek önbizalmával. A helyzethez való feltétlen illeszkedés nem más, mint az irodalom lelkületétől idegen igazodás vagy alkalmazkodás a fennálló uralmi – egyszerismind általános politikai – viszonyokhoz, körülményekhez, sőt hatalmi előnyöket konzerváló szerkezetekhez. A protestáló akarat hiánya például szembetűnő az önmérsékletet nélkülöző, diktatórikus médiahatalmat kiépítő mediokrácia törekvéseihez viszonyítva. Az értéktelenség tobzódása torz közösségiségbe fonja az atomizált társadalmat, amelyet nemes eszmények legújabbán alig is tudtak a minimális értékelismerő szolidaritással feltölteni.

Tovább él azonban az az irodalomtípus is, amely szellemiségében egyszerre példa és ajánlat: demonstrálja a különbséget a "van" és a "lehetséges, hogy másképp legyen" között. Amely a leépülés egészével száll szembe. Például a "hanyatt lökött szülőhaza" siratójának (Csoóri Sándornak), a "nyelvben bujdosás", az "engedjétek hozzám jönni a szavakat" írójának (Sütő Andrásnak), vagy a szavakat, a legapróbb tájszót is mind Noé bárkájába begyűjteni kívánó költőnek (Kányádi Sándornak) az egész életműve tanúskodik ennek a fájdalmas szembeszegülésnek, egyben felemelő magatartásnak az erkölcsi-művészi magasrendűségéről. Úgy, hogy az ezredvég krízisében se maradhassunk útjelzők nélkül. Hogy remény szerinti "emelkedő nemzetként" (Németh László), a "szögésdrótnál jobban butító szólásokban"

(Illyés Gyula) is burjánzó zsarnokságok, életnyomorító hatalmasságok, megalázó kényszerek és kiszolgáltatottságok börtönéből szabaduló emberközösségként, újfajta erőszakosságok kritikusaként ébredjen rá ez a nép elvesztegethetetlen hovatarozására, elidegeníthetetlen önazonosságára – ha már Tamási Áron maximája szerint is "azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne" –, s találjon rá otthonára. Otthonára önmagában és a világban – a földön és a égben.

Sárospaták közismerten és megbecsülten a magyar művelődés egyik fellegvára. Őrtorony és kilátó – sok évszázados hagyományai szerint. Modellje és reprezentánsa, alakítója és meghatározója annak a szellemáramlatnak, amely a keresztény európai világkép, a mély európaiság, az ősi magyar kultúrtradíció és a protestáns magyar kultúrkör kontextusában teljesebben ki. Példa és hozzájárulás: sajátos és egyetemes, regionális és össznemzeti, magyar és európai szintézisében. A "pataki szellem" többek között az a szerves műveltség, amely a lehető legerősebben kötődött a népi kultúra alaprétegeihez, a nemzetfenntartó parasztság és az abból organikusan kibontakozó értelmiség történelemmeghatározó önazonosságához, világfelfogásához és értékrendjéhez. A "szegények iskolája"-jelleg, a kurucos-szabadságharcos elszántság és morális hitvallás, a nemzeti identitáshoz való ragaszkodás, a demokratikus emberség és szemléletmód, a protestáló igazságérzet és megvesztegethetetlen küldetésstudat, hivatásvállalás – ez mind-mind a plebejus, rebellis történelmi-nemzeti elköteleződésre,

helytállásra és e tradicionális etikai minőség megbecsülésére szólít fel. A "szabadság oroszlánjai"-nak városában (ahogyan Petőfi is érzékelt) a népi és a magaskultúra közelsége, sőt egybetartozása és összefonódása is példaszerű. A vallás, az erkölcs, a tudomány, a művészet, a történelmi sorsviselő magatartás szelleme lengi be a pataki atmoszférát. A gyökeresség és a szárnyaló értékteremtés lélekemelő egységére és éthoszára ad követendő mintát Besenyeitől, Kazinczytól, Csokonaitól Kossuthig, Tompától Móriczig a nagy pataki diákok sora és életműve, mint ahogy az újabb időkben a falukutató, a "regös-cserkész", a népfőiskolai, a tehetségmentő mozgalom is ezt az üzenetet erősítette konkrét szolgálataival – igyekezve ma is újjáéledni. Pataknak ez a nagy európai és magyar távlatokat összekötő és kitágító szerepe, ez a hűséggel őrző és tudással megújító elhivatottsága vitathatatlanul vált az idők során. A huszadik századi nagy pataki református teológiai tanárnemzedék (Nagy Barna, Szabó Zoltán, Újszászy Kálmán, stb.) egyik tagja, az Erdélyből Patakra származó Mátyás Ernő így vallott a transzszilván psziché egyetemes vonásairól: "Az erdélyi magyarság példája mutatja, hogy miképpen kell viharos időkben jobban belegyökerezni a magyar életet hordozó ősi értékekbe (...) hogy miképpen kell a nehéz időkben az egymásért hordozott felelősségben és áldozatokban is jobban összekovácsolódva szolgálni a jobb jövődőt biztosító magyar eszményeket"; s a Kárpát-medencei magyar sorshorizont teljességéről: "Erdély századokon át élethalarcok színtere volt. Erdélynek ez a sor-

sa azonban Magyarországgal közös sors. Azt az igazságot is sokszor hallottuk, hogy a magyar a katasztrófák népe. Muhi, Mohács, Arad, Trianon a sorozatos katasztrófák mérföldkövei. Azt is hirdetik szép költői gondolatok is, hogy éppen ezek a katasztrófális események az a kohó, amelyben az acélos magyar lélek izmosodik. Erdélyben és Magyarországon közös a szellemi alkat, közös a magyar sors." A regionális és az univerzális összefüggésekkel erősített történelmi sorsközösségbe szervesül Patak is, a "tiszáninnyi genius loci" megszóllaltatója, "a táj lelkeségének, szellemének kifejezője", "tükre", "szeme"; nélküle világtalanná lenne a vidék és a nép – hiszen "a vak táj egyaránt veszedelme a tájnak magának és a nagy egésznek is, amelynek részét képezi, mert míg a táj vakon, azaz tájékozatlanul lévén, martalékául eshet gyökérnélküli, s a tájtól idegen áramlatoknak, az egész, a 'haza' elveszti azt a látást, amelyet neki éppen ennek a tájnak a szeme jelentett, illetve, amelyre csak a tájnak szemén át volt képes" – idézve ugyancsak Mátyás Ernőt, aki ezek után a "nyitottság, arányérzék és kiegyenlítésre törekvés" tulajdonságaival, erényeivel jellemzi a patakiságot.

Jövők koordinátái – mindezek alapján nyilvánvalóan – a szűkebb tájhazától az összmagyarságig és tovább, a hagyományostól a megújított értékvilág teljességéig ívelnek. Nem a vállalt örökség, hanem mi vizsgálunk ennek az örökségnek a fényében; ahogy Ady is kérdezte: "Mert a világ siet s most kerül dűlőre: / Érdemesek vagyunk életre s jövőre?"